

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.19
UDC 373.2.015.31:004(043.3)

CRITICAL THINKING AS A LEADING COMPETENCE OF SPECIALISTS IN PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

Hanna Tsvietkova

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department
of Pre-school Education,
Drahomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1556-4856>
e-mail: tsvietkova1271@gmail.com

Abstract: Based on the synthesis of approaches to defining critical thinking, it is concluded that critical thinking is a universal skill of a 21st-century individual, it is the ability, readiness, and capacity to possess high-level cognitive operations and information processing technologies, thereby achieving autonomy, awareness, freedom of thought, courage in defending one's views, systematic overcoming of cognitive distortions, and independence, characterizing the developed, modern, and harmonious personality of an educator, who deliberately evaluates and determines the paths of their further professional development and formation, thereby influencing the world around them: parents, children, and colleagues. It has been demonstrated that the emphasis in higher education, in the formation of critical thinking in future educators of preschool and primary education, should be placed on interaction, interactive methods, and techniques used during the educational process for learners of the "Preschool Education" and "Primary Education" specialties that includes the formation of the following competencies in future kindergarten teachers and primary school teachers: the ability to identify a problem; the capacity to select acceptable, relevant, and non-contradictory arguments, find counter-arguments, as well as the ability and readiness to substantiate, evaluate, refute, generalize, hypothesize, and draw conclusions.

An analysis has been conducted regarding the reflection of critical thinking components in the realities of pedagogical practice to refine the practical component and consider the specifics of presenting this phenomenon in teaching.

The properties of critical thinking have been correlated with the pedagogical interactive toolkit. The main regularities of forming critical thinking in future educators are characterized: the student's active cognitive activity, motivation to acquire critical thinking competencies, the gradual and systematic introduction of interactive methods and techniques into the higher education process, the principle of the relevance of knowledge and issues, and partnership and cooperation with the student audience. Further research is needed on questions related to teaching teachers the skills of critical thinking and the effective introduction of managed discussion methods and projects into higher education.

Key words: critical thinking, future educators, future primary school teachers, regularities of critical thinking formation, interactive forms of teaching critical thinking.

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.19
УДК 373.2.015.31:004(043.3)

**КРИТИЧНЕ
МИСЛЕННЯ
ЯК ПРОВІДНА
КОМПЕТЕНТНІСТЬ
ФАХІВЦІВ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ
ДОШКІЛЬНА ОСВІТА
ТА ПОЧАТКОВА
ОСВІТА**

Цветкова Г. Г.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1556-4856>
e-mail: tsvetkova1271@gmail.com

Анотація На основі синтезу підходів до визначення критичного мислення зроблено висновки, що критичне мислення – універсальна навичка людини XXI століття, здатність, готовність та спроможність володіти мисленнєвими операціями та технологіями обробки інформації на високому рівні, завдяки чому досягається автономність, усвідомленість, свобода думки, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, систематичне подолання когнітивних викривлень особистості, незалежність, що характеризує розвинену, сучасну, гармонійну особистість педагога, яка цілеспрямовано оцінює та визначає шляхи свого подальшого професійного розвитку та становлення, впливаючи тим самим на світ навколо: батьків, дітей та колег. Доведено, що акцент у вищій школі при формуванні критичного мислення майбутніх педагогів, треба робити на інтеракції, інтерактивних методах та прийомах, що використовується під час освітнього процесу для навчання здобувачів спеціальностей «Дошкільна освіта» та «Початкова освіта», що передбачає формування наступних компетентностей у майбутніх вихователів та вчителів початкових класів: здатність бачити проблему; спроможність добирати прийнятні відповідні й несуперечливі аргументи, знаходити контраргументи, здатність та готовність обґрунтовувати, оцінювати, спростовувати, узагальнювати, будувати гіпотези, робити висновки.

Зроблено аналіз щодо віддзеркалення складових критичного мислення з реаліями педагогічної дійсності для уточнення практичної складової та врахування специфіки викладання презентованого феномену.

Співвіднесено властивості критичного мислення з педагогічним інтерактивним інструментарієм. Схарактеризовано основні закономірності формування критичного мислення у майбутніх педагогів: активна пізнавальна діяльність студента, мотивація до оволодіння компетентностями критичного мислення; поступовість та систематичність введення інтерактивних методів та прийомів в освітній процес ЗВО; принцип актуальності знань, проблем; партнерство, співпраця зі студентською аудиторією. Подальшого вивчення потребують питання навчання викладачів навичкам критичного мислення, ефективне впровадження методів керованої дискусії, проєктів в освітній процес ЗВО.

Ключові слова: критичне мислення, майбутні вихователі, майбутні вчителі початкових класів, закономірності формування критичного мислення, інтерактивні форми навчання критичному мисленню.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Українське суспільство знаходиться сьогодні в неймовірно складних умовах турбулентного впливу військового стану, стресогенної ситуації, невизначеності подальшого життя. Саме ці умови актуалізують потребу в фахівцях, педагогах-вихователях, які б якісно вміли коректувати когнітивні спотворення, критично аналізувати інформацію і тим самим навчати дітей критично мислити, креативно вирішувати проблеми, цілеспрямовано досягати своїх цілей. Вихователь нового покоління – презентуючи свою компетентність, когнітивну гнучкість та здатність до засвоєння знань протягом усього життя, перетворює світ навколо себе, передаючи ціннісне ставлення до інтелекту дітям дошкільного віку, впливаючи на сучасних батьків, на їхнє ставлення до дітей та життя.

Саме спільнота вільних людей, педагогів, які вміють обґрунтовувати свої точки зору, не зациклюватися на своїй суб'єктивній картині світу, постійно розширювати свій педагогічний світогляд, рефлексувати, аналізуючи свої помилки, «педагогічні фіаско» створює майбутнє України, де на в якому випадку не буде автократії, тоталітаризму, який веде до духовного руйнування і є джерелом війн та конфліктів. Саме розвинене критичне мислення розкриває перед особистістю широкі обрії самовдосконалення, самоактуалізації, постійного зростання над собою та прагнення досягнення професійного акме.

Проблеми формування мислення педагогів презентовано в дослідженнях І. Беха, А. Богуш, А. Брушлинського, Л. Виготського, Н. Гавриш, О. Дубасенюк, С. Максименка та ін.). Теоретико-методичні питання концепцій критичного мислення висвітлено в працях Н. Басова, М. Варлакова, В. Кременя, О. Пометун, Г. Соріна, С. Терно, Г. Ущаровської). Не можна залишити поза увагою і закордонних дослідників: Т. Бартел, Д. Дьюї, М. Ліпмана, К. Мередіт, К. Поппера, Дж. Стіла, Д. Халперна, А. Фішера.

Разом з тим залишаються відкритими та не до кінця вивченими питання сутності та змісту критичного мислення та основних методів його формування у студентів спеціальності «Дошкільна освіта».

Мета і завдання дослідження: розкрити, уточнити сутність та зміст дефініції «критичне мислення»; окреслити основні інтерактивні форми та методи роботи з майбутніми вихователями.

Методи дослідження. Під час теоретичного дослідження проблеми критичного мислення як основної компетентності майбутніх вихователів та вчителів початкових класів було використано аналіз і синтез – з метою виявлення сутності досліджуваної дефініції; метод термінологічного аналізу, пов'язаний із визначенням категоріального статусу критичного мислення в системі психолого-педагогічних дефініцій; абстрагування, ідеалізації, формалізації та узагальнення – для систематизації й формулювання висновків, визначення напрямів подальшого дослідження проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз сучасних поглядів на презентовану проблему приводить нас до висновків, що критичне мислення це мультідисциплінарний проєкт [2]. Про це свідчать ґрунтовні праці багатьох дослідників в галузях філософії, психології, педагогіки. Б. Мар [9], футуролог, консультант зі стратегії та технологій, презентує спираючись на дані Всесвітнього економічного форуму (WEF), що у 2030 році [1] така компетентність як критичне мислення та аналіз стануть найбільш затребуваною на всесвітньому ринку праці. Він вважає, що ми живемо у величезному потоці інформації, яку потрібно критично оцінювати, відрізняти справжні фейки від об'єктивної, цінної інформації. Більш того, критичне мислення він вважає життєво важливою навичкою майбутнього «Світ обрушується на нас із величезним потоком інформації,

і вміння відрізнити цінну інформацію від того, що є просто шумом, або, що ще гірше, вводить в оману – є життєво важливою навичкою для майбутнього. Це означає розвиток здатності аналізувати та оцінювати будь-що – від думок до планів – і використовувати навички критичного мислення, щоб визначити, чи має інформація цінність, чи її слід відкинути. Як і більшість навичок, які тут обговорюються, це те, що навряд чи буде автоматизовано найближчим часом. Наприклад, штучний інтелект не обов'язково буде добре визначати, чи є новини фейковими чи справжніми, а отже, це навичка, яку роботодавці продовжуватимуть цінувати в наступному десятилітті» [1]. Спробуємо неупереджено розібратися у великому різноманітті визначень, що стосуються критичного мислення, або як вважають дослідники «хаотичному стані» презентованої дефініції.

Аналізуючи основні уявлення дослідників про категорію «критичне мислення» доходимо висновків, що існують багаточисленні конкуруючі між собою визначення, що роблять головний акцент на різних аспектах. Так, багато дослідників згадують спроби Д. Дьюї, який використовував термін «рефлексивне мислення» при цьому мав на увазі, що це активне мислення, наполегливе і ретельне мислення обміркування будь-якого переконання чи можливої форми знань у світлі доказів [8, с. 108].

Не можна обійти увагою і багатогранне визначення Е. Глейзера. На його думку, останнє «Відкрите ставлення до вдумливого розгляду проблем та речей, які належать до кола власного досвіду. Знання про методи логічного дослідження та міркування і деякі навички із застосування цих методів» [8, с. 108].

Цікаво простежити ставлення до критичного мислення та розуміння цього поняття в американській науковій спільноті. Джонатан Хайбер у своїй відомій книжці «Критичне мислення» наводить приклад того, що у штаті Каліфорнія у 1983 році існувала вимога до студентів пройти курс критичного мислення, який допоміг би майбутнім фахівцям та громадянам США аналізувати, синтезувати, відстоювати свої ідеї, робити висновки тощо. Більш того, в Америці існує наприклад Фонд критичного мислення, який не залишився осторонь щодо розуміння критичного мислення, яке презентовано в наступному руслі: як метакогніція (мислення про власне мислення) та коригування спотворень. Доречно навести визначення повністю: «спосіб мислення на будь-яку тему, про будь-яку проблему, завдяки якому людина покращує якість власного мислення, уміло аналізуючи і перебудовуючи його. Критичне мислення – це самонавідне, самодисципліноване, самоконтрольоване і самокориговане мислення. Воно передбачає прийняття суворих стандартів досконалості та вдумливе володіння ними. Воно вимагає ефективної комунікації і здатності вирішувати проблеми. А також прагнення подолати наш вроджений егоцентризм та егоїзм [8, с. 108].

Емілі Лай робить акцент у своєму аналізі критичного мислення (який охопив десятки визначень цієї дефініції) на трьох аспектах: 1) спроби рефлексії та виважене мислення; 2) цілеспрямованість мислення, що відповідає стандартам точності й адекватності; високий рівень розумових процесів; 3) стратегії й образи, якими люди користуються для вирішення проблем, ухвалення рішень і вивчення нових концептів [8, с. 109].

Спробу охопити сутність категорії, що аналізується зробив Пітер Фачіоні у 1990 році, об'єднавши зусилля 48 американських та канадських дослідників, викладачів критичного мислення. Як результат визначення критичного мислення, що відомо в наукових розвідках як «Звіт Делфі», в якому критичне мислення визначено як: цілеспрямоване, самоконтрольоване судження яке веде до інтерпретації, ана-

лізу, оцінки і висновків, а також пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних і контекстуальних підстав, на яких базується судження [11].

Як бачимо, критичне мислення, його визначення, механізми та структура є актуальною та затребуваною проблемою не тільки психолого-педагогічних наук. Критичне мислення – проблема міждисциплінарна. Критичне мислення тісно пов'язано з інформаційною грамотністю, риторикою, креативністю. В цьому ракурсі можна уточнити мету критичного мислення: виховання автономних, індивідуальних осіб, здатних мислити систематично і незалежно [8, с. 111].

У сучасній науці існують спроби охопити не тільки розумові процеси, навички мислення окремої індивідуальності, а й різні підходи до формування, критичного мислення та його оцінювання. У цьому контексті привертає увагу дефініція, створена Партнерством освіти у XXI столітті, а саме: критичне мислення – одна з взаємопов'язаних «чотирьох К»: критичне мислення, кооперація, комунікація, креативність [8, с. 114]. Автори цієї точки зору розглядають навички презентовані вище як взаємопов'язані між собою елементи, які необхідні для рефлексивного, наукового, соціального мислення.

З цим дещо збігаються погляди українського філософа В. Надурака, який вважає, що «Критичне мислення це навичка, що передбачає вміння аналізувати процес мислення на предмет його відповідності критеріям раціональності. Людина вдається до такого типу мислення, коли прагне отримати правильні висновки, і для цього перевіряє міркування, що ведуть до них» [2, с. 143]. Філософ розглядає вміння критично мислити, яке потребує засвоєння трьох основних складових: нормативної, дескриптивної та прескриптивної. Нормативна складова – знання про стандарти раціонального мислення. Дескриптивна – знання про правила, за якими ми насправді мислимо. В першу чергу йдеться про евристичні та когнітивні упередження, контроль за висновками, їх коригування. Прескриптивна складова включає знання про те, як здійснити перехід від мислення за звичними правилами до мислення правильного, вміння застосовувати правила та долати помилки, через тривалу регулярну практику [2, с. 143].

Українська педагогіка та психологія теж не залишається поза цікавими дискусіями щодо критичного мислення та технологій його формування. Питання формування критичного мислення, його механізмів, структури присвячено дослідження психологів та педагогів І. Бега, А. Богуш, С. Гончаренко, Г. Костюка, А. Кузьмінського, В. Омеляненка, І. Підласого. Аспекти формування критичного мислення майбутніх фахівців розглянуто в роботах Н. Гупана, І. Загашева, О. Кухарчук, О. Пометун, С. Терно, С. Тягло. Окремі питання розвитку логічного мислення у дошкільному віці досліджували Л. Артемова, А. Богуш, Т. Жаровцева, І. Княжева, Т. Поніманська, Т. Степанова та ін. Так, дослідниця з питань критичного мислення М. Починкова підсумовуючи погляди вчених на означену проблему робить висновок, що критичне мислення «... тип мислення особистості, що на основі поєднання логічних, рефлексивних та творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності й суперечливості» [4, с. 186]. О. Пометун, вважає, що якщо «...узагальнити думки багатьох дослідників, критичне мислення постає як складне, багатовимірне й багаторівневе явище, особливий тип, спосіб мислення, що є сукупністю розумових стратегій і процедур, опанування якими передбачає вільне використання людиною мисленневих операцій високого рівня, що застосовуються для опрацювання інформації, формулювання обґрунтованих висновків, оцінок й ухвалення рішень» [3, с. 329].

Одним з яскравих визначень дефініції, що розглядається є визначення Л. Терлецької «...глибина (проникливе мислення) – уміння проникати в суть, бачити незрозуміле там, де іншим усе здається повністю зрозумілим; послідовність – уміння дотримуватися логічних правил, не суперечити самим собі, обґрунтовувати висновки; самостійність – уміння ставити питання, знаходити нові підходи до їх з'ясування; гнучкість – уміння змінювати спосіб розв'язання проблеми, знаходити нові шляхи, бути вільним від шаблону; швидкість – уміння швидко впоратися з пізнавальними завданнями; стратегічність – послідовне висування гіпотез, визначення ознак (сканування і фокусування) у процесі виконання завдань [5].

На можна залишити поза увагою думку С. Терно, який вважає, що критичне мислення – це мислення усвідомленого, самостійного, рефлексивного, цілеспрямованого, обґрунтованого, контрольованого та самоорганізованого характеру, складниками якого є схильність до сумнівів, самостійність та гнучкість, пошук доказів, перевірку обґрунтованості здобутих знань [6].

Метою критичного мислення на думку О. Тягло [7] є систематичне удосконалення процесу та результатів мислення на основі їх критичного аналізу, розуміння й оцінки. Дослідник переконаний, що, критичне мислення можна представити як алгоритм, послідовність добре узгоджених інтелектуальних дій, майстерне виконання яких дозволить досягнути мети.

Отже, синтезуючи усі підходи (узагальнюючи різноманітні точки зору) до визначення критичного мислення можна стверджувати, що **критичне мислення – універсальна навичка людини XXI століття, здатність, готовність та спроможність володіти мисленнєвими операціями та технологіями обробки інформації на високому рівні, завдяки чому досягається автономність, усвідомленість, свобода думки, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, систематичне подолання когнітивних викривлень особистості, незалежність, що характеризує розвинену, сучасну, гармонійну особистість педагога, яка цілеспрямовано оцінює та визначає шляхи свого подальшого професійного розвитку та становлення, впливаючи тим самим на світ навколо: батьків, дітей та колег.**

Для подальшого розгляду ефективних форм та методів формування у майбутніх вихователів критичного мислення зупинимося на розумінні останнього як частини чогось більшого. Згідно теорії *P12 Framework for 21st Century Skill's* [13], розглядають дефініцію, що досліджується, як одну з взаємопов'язаних «чотирьох К»: критичне мислення, комунікація, кооперація, креативність. З цієї точки зору ми можемо говорити про значення в цьому ракурсі соціального мислення, педагогічної спрямованості. Перетини між критичним мисленням та креативністю можуть містити такі важливі креативні складові рефлексивного та наукового мислення, як розробка гіпотез, педагогічних експериментів. Моделювання педагогічної реальності тощо.

Сучасна теорія розвитку критичного мислення ґрунтується на наступних чинниках:

- масовий перехід до інтелектуальної праці;
- освітній процес повинен базуватися на потребах студента майбутнього вихователя, систематизації знань, наступності та послідовності;
- освітній процес повинен відповідати основним закономірностям розвитку особистості студента – майбутнього вихователя. Вчителя початкових класів (пошук сенсу життя, професійне становлення, самоствердження у педагогічній професії, вільність, свобода у висловлюванні власної точки зору);
- основний акцент в освітньому процесі повинен бути на формуванні вельми необхідних педагогічних здібностей та здатностей (емпатійне відчуття життя;

прийняття, розуміння унікального світу дитинства, фасілітація педагогічної діяльності, перцепція та рефлексія професійної діяльності, своїх відчуттів, педагогічних вчинків, корекція когнітивних викривлень).

З точки зору методів, форм, прийомів формування критичного мислення, цікаво розглянути теорію Роберта Еннісона, відповідно до якої існують чотири підходи до викладання критичного мислення: загальний, інфузійний, імерсивний та комбінований. *Загальний* підхід передбачає навички критичного мислення викладаються окремо від предметного навчального матеріалу. *Інфузивний* підхід у викладанні предметів – це насамперед формування потреби у студентів критично ставитися до норми, до матеріалу, що вивчається, активне пояснення принципів критичного мислення. *Імерсивний* підхід – предметне викладання, яке змушує студентів думати та глибоко занурюватися в матеріал, при цьому принципи критичного мислення не пояснюються. *Комбінований* підхід полягає у поєднанні загального підходу з інфузивним або імерсивним [8, с. 111].

Отже, запропонований спосіб дозволяє університетським дисциплінам потрапляти до загальної категорії, а в свою чергу інтеграція викладання критичного мислення у предметні дисципліни, може бути й інфузивною, й імерсивною. Роберт Еннісон аргументовано доводить, що включення матеріалів із критичного мислення до традиційних предметів (за допомогою презентованих підходів) нічим не поступається викладанню критичного мислення як окремої дисципліни (загальний підхід). Він стверджує, що «Критичне мислення у різних галузях знань має багато однакових принципів, наприклад, переконання, що конфлікт інтересів зменшує надійність джерела, чи усвідомлення важливості різниці між необхідними і достатніми умовами. Галузі різняться... але також існує спільна основа головних принципів, які працюють у більшості випадків» [8, с. 127]. Вважаємо ці погляди дослідника достатньо повно відображають ситуації з «критичним викладанням» в сучасному університеті. Тобто, знаючи основні принципи та методи формування критичного мислення, сучасний педагог ЗВО може повною мірою застосовувати їх при викладанні не тільки точних дисциплін, а й гуманітарних, в нашому випадку таких освітніх компонентів як «Вступ до спеціальності», «Педагогіка», «Дитяча психологія», «Дошкільна педагогіка», різноманітних методик дошкільної та початкової освіти. Аргументом на користь цього є виникнення так званої «критичної педагогіки», яка з'явилася на ґрунті сучасних філософських рухів (постмодернізму та деконструкції). З позицій критичної педагогіки, критичне мислення – розглядається у ракурсі викриття значень, які були раніше невідомими або прихованими за якимось висловлюваннями, переконаннями або інструкціями, недостатністю знань та досвіду, наприклад з професійної педагогічної діяльності.

Аналізуючи теорії критичного мислення, можна помітити, що увагу дослідники приділяють і спеціальній підготовці викладачів. Як підкреслює автор відомого посібника «Критичне мислення» Джонатан Хайбер, ефект інтервенцій був ефективнішим найсильнішим. Коли педагоги отримували спеціальне підвищення кваліфікації в межах підготовки до викладання навичок критичного мислення, та за умови коли існували детальні спостереження за освітнім процесом і методами викладання критичного мислення [8, с. 129]. Ми підійшли до аналізу ще одного аспекту ефективного формування критичного мислення – це практика. Так, критичне мислення – це не тільки знання логіки. Аргументації, а й ще постійна усвідомлена практика. Згадаємо славнозвісного Х. Ерікссона, який довів, що досягнення високого рівня майстерності в будь якій галузі тісно пов'язано з кількістю свідомої практики. Не можна обійтися в цьому випадку без основного принципу сучасної дидактики – зв'язок теорії з практикою. Тім ван Гелдер вважає що, учні, студенти найефективніше вдосконалюють навички критичного

мислення лише настільки, наскільки вони його активно практикують. Дослідник вважає, що йдеться перш за все про виконання спеціальних вправ, головною метою яких є вдосконалення самих навичок критичного мислення [14].

Отже, повертаючись до освітнього процесу педагогічних університетів, зазначимо, що формуванню критичного мислення сприяє ряд умов, а саме: цілі навчання повинні мати в своєму складі як рутинні та і креативні моменти; стратегії навчання ґрунтуються на чіткому підґрунті технологій критичного мислення; зміст навчання має бути насичений проблемними та інтерактивними формами, ситуаціями вибору, під час вирішення яких формуються навички аналізувати, синтезувати, систематизувати та рефлексувати інформацію та свої дії; врахування цінності негативного досвіду майбутнього педагога, яке дає право студенту помилятися і виправляти свої помилки, виводити нове знання з пережитої події.

У контексті представленого аналізу, спробуємо визначити як співвідносяться нормативні складові критичного мислення (В. Надурак) реаліями педагогічної дійсності для уточнення практичної складової та врахування специфіки викладання презентованого феномену. Результати таких міркувань представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.1.

Віддзеркалення в реальній педагогічній дійсності нормативних складових критичного мислення

Складові	Віддзеркалення в реальній педагогічній дійсності
Нормативна (принципи, правила, закони логіки)	Сформованість логічних операцій: аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації, порівняння абстрагування конкретизації
Дескриптивна (знання про правила за якими мисле майбутній педагог)	Відображення в освітньому процесі взаємопов'язаних логічних законів та інтуїції. Знання основних законів формальної логіки та їхнє використання в освітньому процесі ЗВО: закон тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави, правило неповної індукції, правило аналогії тощо. Врахування вроджених правил, своєрідних інтуїтивних алгоритмів за якими розум обробляє інформацію (евристики та когнітивні упередження). Застосування на лекційних, практичних заняттях форм евристичної комунікації (акваріум, дебати, полеміка, мозковий штурм, диспут, дискусія). У педагогічних науках при розгляді проблемних ситуацій часто неможливо довести єдину точку зору тільки користуючись законами формальної логіки, або аксіомами. Отже, не завжди доцільно та коректно наполягати на одній єдиній точки зору, іноді такої переваги може і не бути, може існувати 2-3 точки зору з однаковим рівнем доказовості. Це може стосуватися базових життєвих переконань, факторів розвитку особистості тощо.
Прескриптивна (як здійснити перехід від догматичного мислення до критичного)	Вміння виявляти та долати помилки, через практичну педагогічну діяльність, через спеціалізоване навчання, через тривалу та постійну практику. Така практика може включати усвідомлення проблеми, добір доказів, пошук контраргументів, обґрунтування, оцінку, вибір із багатьох альтернатив, узагальнення, формулювання висновків

Слідуючи логіці попередніх міркувань, акцент у вищій школі при формуванні критичного мислення майбутніх педагогів робимо на інтеракції, інтерактивних

методах та прийомах, що використовується під час освітнього процесу для навчання здобувачів спеціальностей «Дошкільна освіта» та «Початкова освіта». Це в свою чергу передбачає формування наступних компетентностей у майбутніх вихователів та вчителів початкових класів: здатність бачити проблему; спроможність добирати прийнятні відповідні й несуперечливі аргументи, знаходити контраргументи, здатність та готовність обґрунтовувати, оцінювати, спростовувати, узагальнювати, будувати гіпотези, робити висновки.

Вчені виділяють властивості критичного мислення (усвідомленість, рефлексивність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість, розуміння своїх обмежень, сміливість тощо [6, с. 50], знаючи які, маємо змогу співвіднести їх з інтерактивними формами викладання, що будуть активно сприяти формуванню критичного мислення майбутніх фахівців. Результати таких міркування викладено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

**Співвідношення властивостей критичного мислення
з педагогічним інтерактивний інструментарій щодо формування
критичного мислення**

Властивості критичного мислення	Педагогічний інтерактивний інструментарій щодо формування критичного мислення
Усвідомленість (інтерпретація знань, групування та систематизація знань, самостійне застосування знань)	Створення інтелект карт: «Методи подолання стресу», «Мої особистісні ресурси», «Професійний розвиток вихователя (вчителя початкових класів)», «Психологічні новоутворення дітей дошкільного (молодшого шкільного) віку»; захист стендового плакату «Мої враження від творів В. Сухомлинського»; конструювання метафоричних смислів (наприклад компоненти методологічного апарату курсової, магістерської роботи та підбір метафор, асоціацій тощо)
Рефлексія (самоспостереження, самопізнання, розгляд власне знання)	Усі прийоми самовиховання: самонаказ, самопідбадьорення, аутотренінг, самозаохочення, самопокарання. Вправи: «Хто я?», «Я через 5 років», «Я у ролі вчителя початкових класів», «Я-вихователь-методист». Рефлексія у кінці заняття: «Питання до самого себе». «Що я дізнався під час лекції», «які почуття на емоції були під час заняття?», «Які моменти мене вразили?»
Цілеспрямованість (аналіз: відповідає чи ні діяльність меті, вміння коригувати напрями діяльності за потреби з метою досягнення тотожності очікуваних і реальних результатів)	Case Study «Як подолати плагіат у наукових дослідженнях?»; «Технології подолання та виходу з конфліктних ситуацій з батьками дошкільників (з батьками дітей молодшого шкільного віку)». Лекції – провокації: «Основний фактор розвитку особистості дитини»; «Чи має право педагог бути нещасною людиною?». Проблемні лекції: «Агресивна дитина: педагогічна допомога чи непотрібний клопіт?»; «Гіперактивна дитина: шляхи педагогічного супроводу»; «Дитинство : підготовка до життя чи унікальний період розвитку особистості?».
Контрольованість (над своїми міркуваннями, співвіднесення мислення з цілями, нормами, цінностями, виправлення розбіжностей)	Заповнення кластерів, створення інтелект-карт: «Стрес та шляхи його подолання», конспектів за методом Корнелла: «Педагогічне спілкування», «Ефективні технології педагогічної комунікації». Метод шести капелюхів: «Перспективи розвитку дошкільної освіти в Україні»; «Розвиток співпраці ЗДО та початкової школи у повоєнний період»

Продовження табл. 2

Самоорганізованість (розмірковування про себе, подолання прокрастинації)	Тренінги: «Хто я?», «Я через 10 років в професійній діяльності», «Шляхи професійного зростання». Створення методичних порад «Як керувати часом: поради для ефективного тайм-менеджменту педагога»; Матриця Ейзенхауера з використанням онлайн ресурсів.
Розуміння своїх обмежень	Щоденник саморозвитку: «Чому мені потрібно навчитися? Що я маю розвинути в собі? Що мені потрібно виховати в собі? (з позицій майбутнього професіонала і вихователя, вчителя початкових класів). Твори-есе: «Мій досвід подолання професійного стресу», «Якщо я стану міністром освіти України?», «Лист до абітурієнта спеціальності «Дошкільна освіта»
Сміливість	Дебати, «акваріум», брейнстормінг, мозкова атака: «Фактори розвитку особистості», «Педагогіка: наука, мистецтво, любов?»; «Успіх в професійній діяльності». Інтерв'ю з відомим вихователем-методистом, директором ЗДО, школи. Ділові ігри: «Делегування повноважень завідувача ЗДО»: «Критерії самооцінювання освітньої діяльності ЗДО». Прийом «Мікрофон»: задай питання викладачу.

Зауважимо, що усі методи, прийоми, форми інтерактивної діяльності у вищій школі підпорядковуються принципу систематичності та послідовності, принципу зв'язку теорії та практики та відточуються на семінарських та практичних заняттях.

Формування критичного мислення у майбутніх педагогів ґрунтується на основних закономірностях:

- активна пізнавальна діяльність студента, мотивація до оволодіння компетентностями критичного мислення;
- поступовість та систематичність введення інтерактивних методів та прийомів в освітній процес ЗВО (уміння не можуть бути сформовані одномоментно, тому епізодичне введення інтерактиву в освітній процес не дасть бажаного ефекту);
- принцип актуальності знань, проблем, що пропонуються для критичного усвідомлення та аналізу на заняттях і зв'язку їх із сучасним соціально-економічним життям країни та світу;
- майстерність викладача (ефективне впровадження інтерактивних методик формування критичного мислення безпосередньо залежить від ступеня володіння ними науково-педагогічними працівниками);
- партнерство, співпраця зі студентською аудиторією (відсутність авторитарного стилю, нерозуміння молодіжної субкультури, «позиції з боку» науково-педагогічного працівника).

Тільки враховуючи усі закономірності формування критичного мислення майбутніх педагогів, можемо говорити про ефективність впровадження інтеракції у вищій школі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Синтезуючи усі підходи до визначення критичного мислення доходимо висновку, що критичне мислення – універсальна навичка людини XXI століття, здатність, готовність та спроможність володіти мисленневими операціями та технологіями обробки інформації на високому рівні, завдяки чому досягається автономність, усвідомленість, свобода думки, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, систематичне подолання когнітивних викривлень особистості, незалежність, що характеризує розвинену, сучасну, гармо-

нійну особистість педагога, яка цілеспрямовано оцінює та визначає шляхи свого подальшого професійного розвитку та становлення, впливаючи тим самим на світ навколо: батьків, дітей та колег. Доведено, що акцент у вищій школі при формуванні критичного мислення майбутніх педагогів, треба робити на інтеракції, інтерактивних методах та прийомах, що використовується під час освітнього процесу для навчання здобувачів спеціальностей «Дошкільна освіта» та «Початкова освіта». Це в свою чергу передбачає формування наступних компетентностей у майбутніх вихователів та вчителів початкових класів: здатність бачити проблему; спроможність добирати прийнятні відповідні й несуперечливі аргументи, знаходити контраргументи, здатність та готовність обґрунтовувати, оцінювати, спростовувати, узагальнювати, будувати гіпотези, робити висновки.

Зроблено аналіз щодо віддзеркалення складових критичного мислення з реаліями педагогічної дійсності для уточнення практичної складової та врахування специфіки викладання презентованого феномену.

Співвіднесено властивості критичного мислення з педагогічним інтерактивним інструментарієм. Схарактеризовано основні закономірності формування критичного мислення у майбутніх педагогів: активна пізнавальна діяльність студента, мотивація до оволодіння компетентностями критичного мислення; поступовість та систематичність введення інтерактивних методів та прийомів в освітній процес ЗВО (уміння не можуть бути сформовані одномоментно, тому епізодичне введення інтерактиву в освітній процес не дасть бажаного ефекту); принцип актуальності знань, проблем, що пропонуються для критичного усвідомлення та аналізу на заняттях і зв'язку їх із сучасним соціально-економічним життям країни та світу; майстерність викладача (ефективне впровадження інтерактивних методик формування критичного мислення безпосередньо залежить від ступеня володіння методами та прийомами критичного мислення науково-педагогічними працівниками); партнерство, співпраця зі студентською аудиторією (відсутність авторитарного стилю, нерозуміння молодіжної субкультури, «позиції з боку» науково-педагогічного працівника). Подальшого вивчення потребують питання навчання викладачів навичкам критичного мислення, ефективного впровадження методів керованої дискусії, проєктів в освітній процес ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Десять найзатребуваніших навичок для 2030 року. 2023. URL: https://www.management.com.ua/notes/10-naybilsh-zatrebuwanykh-navychok-2030.html?fbclid=IwAR36MLfFUnClvQ_I9Ok2eq1qCI0aU_7MAqFgzSyiBzA3nzqeu80cBhVD34#.ZEEU1tE5UPY.facebook
2. Надурак В. Критичне мислення : поняття і практика. *Філософська методологія і освітні технології*. 2022. 28 (2). С. 129-147.
3. Пометун О. І., Гупан Н. М. Розвиток критичного мислення учнів засобами підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Випуск 20. С. 327-336.
4. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх вчителів початкової школи у процесі професійної підготовки: дис. ... док. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2021. 573 с.
5. Терлецька Л. Г. Критичне мислення як засіб розвитку вмінь учнів аналізувати і застосовувати інформацію. Мат. Міжн. наук.-практ. конфер. «Розвиток навичок критичного мислення учнів у контексті розробки стандартів освіти України». Київ, 2001. С. 64-67.
6. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2012. 70 с. URL: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/Terno_Methodology.pdf
7. Тягло О. В. Критичне мислення : навчальний посібник. Харків : Основа, 2008. 189 с.
8. Хайбер Джонатан. Критичне мислення. Київ : ArtHuss. 2023. 200 с.

9. Bernard Marr. The Top 10 In-Demand Skills For 2030. 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/top-10-in-demand-skills-2030-bernard-marr/>.
10. Lai Emely. Critical Thinking Literature Review. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/297782058_Critical_thinking_A_literature_review
11. Peter Facione. Critical Thinking : What It Is and Why It Counts. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/251303244_Critical_Thinking_What_It_Is_and_Why_It_Counts
12. P12 Framework for 21st Century Skill's. 2009. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED519462.pdf>
13. Tim van Gelder. Teaching Critical Thinking : Some Lessons from Cognitive Science. *College Teaching* 53. No 1 (2005). P 41-46.

REFERENCES:

1. Desiat naizatrebuvanishykh navychok dlia 2030 roku [Ten most in-demand skills for 2030]. (2023). Retrieved from: https://www.management.com.ua/notes/10-naybilsh-zatrebuvanykh-navychok-2030.html?fbclid=IwAR36MLfFUnCivQ_I9Ok2eq1qCI0aU_7MAqFgzSyiBzA3nzqeu80cBhVD34#.ZEEU1tE5UPY.facebook [in Ukrainian].
2. Nadurak, V. (2022). Kytychne myslennia : poniattia i praktyka [Tassel thinking : concept and practice]. *Filosofska metodolohiia i osvichni tekhnolohii – Philosophical methodology and educational technologies*, 28 (2), 129-147 [in Ukrainian].
3. Pometun, O. I., Hupan, N. M. (2018). Rozvytok krytychnoho myslennia uchniv zasobamy pidruchnyka istorii [Development of critical thinking of students by means of a history textbook]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, Vyp. 20, 327-336 [in Ukrainian].
4. Pochynkova, M. M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh vchyteliv pochatkovoï shkoly u protsesi profesiinoï pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training]. *Candidate's thesis*. Starobilsk [in Ukrainian].
5. Terletska, L. H. (2001). Krytychne myslennia yak zasib rozvytku vmin uchniv analizuvaty i zastosovuvaty informatsiiu [Critical thinking as a means of developing students' ability to analyze and apply information]. «Rozvytok navychok krytychnoho myslennia uchniv u konteksti rozrobky standartiv osvity Ukrainy» – «Developing students' critical thinking skills in the context of developing educational standards in Ukraine» : proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kyiv [in Ukrainian].
6. Terno, S. O. (2012). Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia shkoliariv u protsesi navchannia istorii [A methodology for developing students' critical thinking in the process of learning history]. *Zaporizhzhia : Zaporizkyi nats. Universytet*. Retrieved from: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/Terno_Methodology.pdf [in Ukrainian].
7. Tiahlo, O. V. (2008). Krytychne myslennia [Critical thinking] : navchalnyi posibnyk. Kharkiv : Osnova [in Ukrainian].
8. Khaiber Dzhonatan (2023). Krytychne myslennia [Critical thinking]. Kyiv : ArtHuss [in Ukrainian].
9. Bernard, Marr. (2023). The Top 10 In-Demand Skills For 2030. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/top-10-in-demand-skills-2030-bernard-marr/> [in English].
10. Lai, Emely. (2011). Critical Thinking Literature Review. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/297782058_Critical_thinking_A_literature_review [in English].
11. Peter, Facione. (2015). Critical Thinking: What It Is and Why It Counts Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/251303244_Critical_Thinking_What_It_Is_and_Why_It_Counts [in English].
12. P12 Framework for 21st Century Skill's. (2009). Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED519462.pdf> [in English].
13. Tim, van Gelder (2005). Teaching Critical Thinking : Some Lessons from Cognitive Science. *College Teaching* 53. Vol 1, 41-46 [in English].